

Maria Berman
(Archiwum Dokumentacji Mechanicznej)

Stan prawny zbiorów fotograficznych w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej

1. Fotografie a dokumentacja aktowa

Zarówno dokumentacja aktowa, jak i dokumentacja fotograficzna wchodzi w skład narodowego zasobu archiwalnego¹, o ile jednak dokumentacja aktowa gromadzona i udostępniana jest tylko na podstawie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i przepisów wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, o tyle dokumentacja fotograficzna podlega dodatkowo rygorystycznym przepisom prawa autorskiego.

Obowiązująca ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych dokładnie precyzuje co jest przedmiotem prawa autorskiego:

„...każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze ustalony w jakiegokolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia”.

Wykładnia prawa wyjaśnia, że nie ma znaczenia wiek, rasa, płeć, stan fizyczny i psychiczny autora.

Ustawa podaje następnie przedmioty praw autorskiego, wymieniając fotografie (utwory fotograficzne) oraz podaje, co jest wyjęte spod ochrony prawnej – a więc akty normatywne lub ich urzędowe projekty, urzędowe dokumenty, materiały, znaki i symbole, opublikowane opisy patentowe lub ochronne.

Pamiętać jednocześnie należy, iż nie wszystkie fotografie chronione są w ten sam sposób. W wypadku reprodukcji dzieł plastycznych (grafika, obraz, plakat etc.) prawo autorskie stoi po stronie autora dzieła, a nie wykonawcy reprodukcji. Inaczej traktowane są fotografie obiektów trójwymiarowych (np. rzeźba). Prawa autorskie przysługują zarówno autorowi pracy, jak i fotografowi.

2. Prawo autorskie

Prawo autorskie dotyczy dwóch rodzajów praw twórców względem ich utworów – autorskich praw osobistych oraz autorskich praw majątkowych. **Prawo osobiste** to prawo do nazwiska i poszanowania twórczości. Jego istotą jest nieograniczona w czasie i nie podlegająca zrzeczeniu lub zbyciu więź twórcy z utworem (także w wypadku utworów pracowniczych). **Majątkowe prawa autorskie** to wyłączne prawa do korzystania z utworu i rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji oraz do wynagrodzenia za korzystanie z utworu przez inne osoby. Prawa te podlegają dziedziczeniu.

Autor (twórca) może dokonać przeniesienia praw majątkowych tzn. jako właściciel może je sprzedać, zastawić, podarować. Może się to odbyć wyłącznie na podstawie pisemnej umowy pod rygorem jej nieważności oraz dotyczyć tylko pół

¹ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Dz. U. z dnia 19 lipca 1983 nr 38 poz. 173 z późniejszymi zmianami.

eksploatacji znanych w chwili jej zawarcia. Autor może przenieść tylko własność oryginalnego dzieła (w naszym wypadku np. negatywu) co nie oznacza przeniesienia autorskich praw majątkowych.

Aby przedstawić stan prawny zbiorów fotograficznych ADM należy omówić obowiązujące przepisy i przybliżyć pewne pojęcia potrzebne do dalszych rozważań. Zacząć jednak należy od prawa obowiązującego w momencie utworzenia ADM (1955 r.), to jest od *Ustawy z dnia 10 lipca 1952 o prawie autorskim*². Ustalono, że fotografia jest przedmiotem prawa autorskiego jeśli uwidoczniono na niej wyraźnie zastrzeżenie prawa autorskiego oraz wyłączono spod opieki prawnej zdjęcia reporterskie. Ustawa jednak nie sprecyzowała dokładnie co należy rozumieć przez pojęcie „zdjęcia reporterskie” i w praktyce uznano, że fotografia jest „reporterska” przez krótki czas i staje się dokumentem archiwalnym i tym samym ma prawo do pełnej ochrony ze strony ustawy. Wprowadzono także pojęcie tzw. twórczości pracowniczej, która miała miejsce gdy pracownik wykonał fotografie na podstawie stosunku służbowego lub umowy o pracę. O tym czy pracodawca nabył prawa autorskie do tych zdjęć decydowały umowy o pracę ewentualnie postanowienia regulaminów pracy i układów zbiorowych. Okres ochrony praw majątkowych ustawa ustaliła na 10 lat od pierwszej publikacji (liczonego nie od dnia publikacji, lecz od pierwszego dnia roku następnego po opublikowaniu). Jak widać ustawa była mało precyzyjna, ponieważ nie ustalała statusu zdjęć, które nie były publikowane lub nie umieszczono na nich zastrzeżenia. Formalnie nie były one objęte opieką prawną. W praktyce kierowano się datą powstania zdjęcia, ale gdy to było wygodne, datą publikacji, co wydłużało czas ochronny.

Obowiązująca *Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*³ i *Ustawa z dnia 9 czerwca 2000 r. o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*⁴ są bardzo precyzyjne. Przede wszystkim używa tylko terminu „utwór fotograficzny” zarzucając podział na reporterskie i inne i dokładnie określa czas trwania autorskich praw majątkowych. Gasną one z upływem lat siedemdziesięciu od śmierci twórcy; w wypadku utworu pracowniczego od pierwszej publikacji, gdy zaś utwór nie został opublikowany - od jego ustalenia (tzn. powstania). Ustawa określa dokładnie pola eksploatacji utworu i zajmuje się przejściem autorskich praw majątkowych (przeniesienie majątkowych praw autorskich, korzystanie z utworów). Ustawa 1994 r. wprowadziła **instytucję odzycia praw**. Polega to na tym, że utwory, do których prawa autorskie dotychczas wygasły, nadal podlegają ochronie, z wyłączeniem okresu między jej wygaśnięciem a wejściem w życie nowej ustawy (24 maja 1994 r.). Ochroną są objęte również utwory powstałe przed wejściem w życie ustawy, do których prawa autorskie dotychczas nie wygasły. Na przykład: jeśli fotografia (utwór pracowniczy) opublikowana została po raz pierwszy 2 maja 1960 r., to okres jej ochrony według obowiązującego wówczas prawa upłynął 31 grudnia 1970 r. - 24 maja 1994 r. autorskie prawa majątkowe do tej fotografii odżyły i wygasną 31 grudnia 2030 r. W okresie od 1 stycznia 1961 r. do 23 maja 1994 r. nie korzystała ona z ochrony prawnej.

² Dz. U. z dnia 31 lipca 1952 nr 34 poz. 235.

³ Dz. U. z dnia 23 lutego 1994 nr 24 poz. 83.

⁴ Dz. U. z dnia 9 czerwca 2000 r. nr 53 poz. 637.

3. Archiwa prywatne przejęte przed majem 1994r.

Do tej grupy zespołów należą archiwa prywatne:

- *Archiwum fotograficzne Stanisława Brzozowskiego* (zdjęcia wykonane w latach 1945-1952 zakupione w ratach w 1969, 1970, 1971, 1972 i 1973 r. od autora)
- *Archiwum fotograficzne Czesława Datki* (zdjęcia z lat 1939-1946, sprzedane do archiwum ratami w 1972, 1980 i 1981 r przez żonę zmarłego autora)
- *Archiwum fotograficzne Tadeusza Sierostawskiego* (zdjęcia z lat 1945, zakupione w 1972 r. od autora)
- *Archiwum fotograficzne Władysława Miernickiego* (zdjęcia z lat 1945-1968, zakupione w 1973 r. od autora)
- *Archiwum fotograficzne Władysława Chomy* (zdjęcia z lat 1940-1946 zakupione od autora)
- *Archiwum fotograficzne Stefana Rassalskiego* (zdjęcia z lat 1939-1948, sprzedane do archiwum w 1979 r. przez syna po śmierci autora)
- *Archiwum fotograficzne Władysław Gryksztasa* (zdjęcia z lat 1943-1945, zakupione od autora)
- *Archiwum fotograficzne Wacława Żdzarskiego* (zdjęcia z lat 1944-1946, zakupione w 1972 od autora)
- *Archiwum fotograficzne Bolesława Denasiewicz* (zdjęcia z lat 1940-1941, sprzedane do archiwum w 1976 r. przez żonę po śmierci autora)
- *Archiwum fotograficzne Eugenii Trzeciakowej* (zdjęcia z lat 1950-1970, przekazane w 1985 r. w darze przez męża zmarłej autorki).

Z powyższego zestawienia widać, że w momencie sprzedaży lub przekazania zdjęć do ADM były one pozbawione opieki prawnej z mocy ustawy ; autorzy lub ich spadkobiercy kierowali się chęcią zabezpieczenia cennych materiałów o wartości historycznej i wynagrodzeniem. W takim wypadku wystarczało stwierdzenie, że są właścicielami fotografii.

Gdy 1994 r. prawa autorskie odżyły, właścicielem fotografii było archiwum i w tej sytuacji wydaje się, że jest ono właścicielem autorskich praw majątkowych.

Do grupy tej zaliczyć należy także *Archiwum fotograficzne Tadeusza Szumańskiego* zakupione przez ADM w latach 1974, 1975, 1981. Około 90 % fotografii zostało wykonanych przez Tadeusza Szumańskiego, pozostałe sygnowane są przez innych twórców (np. T. Zajączkowski, Władysław Choma, Jan Akielaszek). Wobec odzycia praw autorskich do tych ostatnich archiwum nie ma formalnie praw.

4. Archiwa prywatne przejęte po 1994 r.

- *Archiwum fotograficzne Tadeusza Jankowskiego* (zdjęcia z lat 1939-1960, zakupione w 1996 r. od syna autora)
- *Archiwum fotograficzne Grażyny Rutowskiej* (zdjęcia z lat 1966-1994, przekazane w 1998 jako darowizna przez autorkę)
- *Archiwum fotograficzne Włodzimierza Barchacza* (zdjęcia z lat 1970-1990, zakupione w 1997 i 2002 od autora)

- *Archiwum fotograficzne Edwarda Hartwiga* (zdjęcia z lat 1950-1980, zakupione w 2001 i 2004 r. od spadkobierców autora)
- *Archiwum fotograficzne Stanisława Wdowińskiego* (zdjęcia zakupione w 1999 r. od żony autora)
- *Archiwum fotograficzne Ignacego Płazewskiego* (zakupione w 2002 r. od syna autora).

Stan prawny tych zespołów nie budzi żadnych wątpliwości – oferenci w formie pisemnej złożyli oświadczenia, że są właścicielami zdjęć oraz zrzekli się na rzecz archiwum zarówno praw własności jak i wszelkich praw autorskich⁵.

- *Archiwum fotograficzne Juliusza Englerta* – darowizna negatywów dokonana w 2001 r. przez autora z zachowaniem przez niego autorskich praw majątkowych. Darczyńca wyraził zgodę na udostępnianie przez archiwum materiałów zgodnie z obowiązującymi przepisami (możliwość oglądu); natomiast użytkownik musi od autora uzyskać licencję na wykorzystanie zdjęć w publikacjach, w celach komercyjnych itp.⁶

5. Zespoły zawierające tzw. twórczość pracowniczą

Do grupy tej zaliczyć należy zaliczyć fotografie wytworzone przez instytucje lub komórki specjalnie powołane do wytwarzania tego rodzaju materiałów. Prawa własności regulowane były umowami między fotoreporterem a pracodawcą. Zaznaczyć także należy, że fakt, iż reporter korzysta ze służbowego sprzętu i służbowych materiałów nie ma żadnego wpływu na treść umowy. Pamiętać trzeba również, że fotografia reporterska w prawie autorskim z 1952 r. formalnie nie podlegała ochronie prawnej, ale praktyka z uwagi na mało precyzyjne przepisy pozwalała na ich ochronę. Dotyczy to oczywiście materiałów wytworzonych w okresie obowiązywania ustawy. Warto zwrócić uwagę na fakt, że mogą tu się czasami pojawiać fotografie nadesłane do ww. instytucji przez fotografików, którzy zastrzegli sobie prawa autorskie (np. Jan Bułhak, Edward Hartwig) – do takich fotografii prawa autorskie odżyły.

6. Zespoły wytworzone przed 1952 r.

- *Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji*
- *Polska Agencja Telegraficzna*
- *Socjalistyczna Agencja Prasowa*

Materiały tych zespołów zostały wytworzone w okresie, gdy obowiązywało prawo autorskie z 1926 r. Ustalało one ochronę prawną tylko zdjęć wskazanych przez autora z wyłączeniem fotografii prasowej. Ustawa z 1994 r., jak wspomniano

⁵ Tylko p. Ewa Hartwig-Fijałkowska przedstawiła dokumenty świadczące o tym, że jest spadkobiercą E. Hartwiga – orzeczenie sądu i upoważnienie notarialne siostry (współdziedziczącej) do sprzedaży materiałów; pozostali spadkobiercy składali pisemne oświadczenia, że są właścicielami materiałów.

⁶ *Umowa darowizny w dniu 18 maja 2001 w Warszawie pomiędzy Juliuszem L. Englertem (...) a Skarbem Państwa, reprezentowanym przez doc. dr hab. Darię Nałęcz Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (...), ADM, akta własne.*

wyżej, wprowadziła instytucję odzicia praw, tym samym część zdjęć podlega ochronie. Okres ochrony wynosi 70 lat od momentu wytworzenia utworu; tak więc ponownie chronione są zdjęcia wykonane od 1935 r. przez własnych reporterów .

7. Pozostałe zespoły zawierające twórczość pracowniczą

- *Wojskowa Agencja Fotograficzna* – materiały zostały przekazane do archiwum decyzją Ministra Obrony Narodowej z dnia 18 marca 1999 r.⁷ Składają się one z negatywów, stykówek, albumów tematycznych i niewielkiej części ewidencji zbiorów. Nie dysponujemy wzorami umów między fotoreporterami a agencją. Wiedza na temat stanu prawnego wynika ze świadectw fotografów zatrudnionych w WAF (np. Leszek Wróblewski, Janusz Uklejewski) oraz upowszechnianych informacji podkreślających różnice między tą agencją a innymi działającymi w Polsce. WAF na podstawie umów z pracownikami był mianowicie właścicielem autorskich praw majątkowych na wszystkich polach eksploatacji i z chwilą przekazania fotografii do ADM prawa te przeszły na archiwum.

- *Centralna Agencja Fotograficzna* – zbiory fotograficzne zostały przekazane do ADM na podstawie Porozumienia zawartego w dniu 11 stycznia 1999 r. pomiędzy Polską Agencją Prasową S.A. a Archiwum Dokumentacji Mechanicznej.⁸

Ustalono tam, że ADM staje się właścicielem nośników obrazu, prawa majątkowe pozostają natomiast przy PAP. Archiwum pobiera tylko opłatę techniczną za wykonanie kopii, licencję na wykorzystanie fotografii korzystający musi uzyskać w PAP.⁹

- *Wydawnictwo „Sport i Turystyka”* – archiwum fotograficzne oraz *Biuro Wydawniczo-Propagandowe „Ruch”* – zespoły te zawierają materiały z lat 1945-1965, składają się na pocztówki oraz pozytywy; na niektórych z nich umieszczono informacje o ochronie prawnej. Wobec braku dokumentacji nie wiemy, czy prawa autorskie do pocztówek należą do wydawcy czy do autorów fotografii, nie można bowiem wykluczyć, że wydawnictwo zakupiło zdjęcia tylko do wydania pocztówki i to jednorazowo. Jeśli prawa autorskie należą do wydawcy zdjęcia chronione są przez 70 lat od daty ich powstania, jeśli do autora to 70 lat po śmierci twórcy. W tym pierwszym wypadku archiwum posiadałoby prawa majątkowe jako następca prawny.

- *Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Emigracyjnego RP* – materiały zostały przekazane w 1957 r. przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Fotografie dołączane były do biuletynów informacyjnych przesyłanych do polskich placówek dyplomatycznych¹⁰. Wytwarzane były przez Foto Servis działający w ramach Działu

⁷ Akt przekazania zasobu fotograficznego byłej Wojskowej Agencji Fotograficznej, ADM, akta własne.

⁸ ADM, akta własne.

⁹ Stan prawny materiałów CAF omówiony jest szczegółowo w opinii prawnej sporządzonej 10 X 2000 r. przez Kancelarię Adwokacką Traple, Konarski i Podrecki w Krakowie. Opinia w posiadaniu autorki.

¹⁰ Jadwiga Pietraszewska, Wstęp do inwentarza zespołu Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu Emigracyjnego RP 1939-1945.

Informacji i w myśl obowiązującego wówczas prawa nie podlegały ochronie. Wobec odzicia praw autorskich przeszły one na własność skarbu państwa reprezentowanego przez ADM.

- *Zbiór fotografii dotyczących archiwów państwowych* – są to materiały wykonane przez pracowników ADM w ramach ich stosunków służbowych i tym samym prawa majątkowe należą do archiwum.

8. Inne zespoły

- *Instytut Józefa Piłsudskiego* – zawiera fotografie (oryginały i reprodukcje) dotyczące Legionów i osoby Józefa Piłsudskiego; prawa do nich wkrótce wygasną.

- *Zbiór fotografii Lwowa i okolic* - zawiera zdjęcia z lat 1880-1939 niewiadomego pochodzenia. Większość fotografii nie podlega już ochronie, pozostałych upływa wkrótce.

- *Rewolucja 1905 r.* - jak wskazuje data, nie podlega ochronie prawnej

- *Zbiór pocztówek* – są to głównie pocztówki z przełomu XIX i XX wieku i tym samym nie podlegają one ochronie prawnej

- *Zbiór diapozytywów* – materiały pochodzą z lat 1918 –1939. Część nie podlega już ochronie, do niektórych prawa wkrótce wygasną.

- *Zbiór reprodukcji dotyczących Powstania Warszawskiego* – reprodukcje wykonane prawdopodobnie z materiałów Instytutu Zachodniego w Poznania, ich pochodzenie nie jest znane nie znamy też w większości autorów zdjęć; wiemy jednak, że kilka z nich wykonał Sylwester Braun, który oryginały wraz z wszelkimi prawami przekazał do Muzeum Historycznego m. st. Warszawy.

Wiemy jednak, że z ustaleniem autorów zdjęć wykonanych podczas Powstania Warszawskiego zarówno ADM jak i inne instytucje mają problemy – autorzy często są nieznanymi lub nieustaleni, bowiem w obiegu znajdują się na ogół w postaci reprodukcji wykonywanych tuż po II wojnie i wykonujący reprodukcje nie zadbali o podanie autorów zdjęć.

- *Zbiór fotografii różnego pochodzenia* - zawiera pojedyncze zdjęcia lub małe kolekcje wykonane przez różnych autorów, głównie w XIX i na początku XX w., które nie podlegają już ochronie prawnej. Pozostałe fotografie zakupione zostały ze spełnieniem wszelkich formalności prawnych (ich autorzy zrzekli się praw autorskich).

- *Zbiór reprodukcji* – w zbiorze znajdują się również pojedyncze zdjęcia i małe kolekcje udostępnione przez osoby, które z różnych względów (na ogół sentymentalnych) nie chciały się rozstać z oryginałami, ale wyraziły zgodę na ich udostępnianie i publikowanie; przeważająca ilość fotografii nie jest już odjęta ochroną prawną.

Jak wynika z przeglądu zespołów, ich sytuacja prawna nie jest zła. Niewiadome nie wynikają z winy archiwistów, ale z mało precyzyjnego prawa autorskiego z 1952 r. oraz z braku dokumentacji twórców zespołów. Tak naprawdę ochroną zdjęć zajęła się dopiero ustawa z 1994 r. Wydaje się, że z tym problemem spotykają się nie tylko archiwa polskie, skoro w czerwcu 2004 r. archiwa włoskie zorganizowały seminarium pod hasłem „Dostęp do archiwów a prawo autorskie”; jeden z referatów poświęcony został archiwom fotograficznym¹¹.

Sporo nieporozumień wywołuje także określenie „właściciel” fotografii. Wiele osób uważa, że sam fakt posiadania zdjęcia jest równoznaczny z posiadaniem praw do jego dysponowaniem. Tak np. rozumował Jacek Kwinta, gdy sprzedając zdjęcia pochodzące z archiwum IKC stwierdził: „Niniejszym oświadczam, że wyżej wymienione fotografie są moją własnością”.

Wobec znanego pochodzenia zdjęć pan Kwinta otrzymał wynagrodzenie za przechowanie zdjęć. Tu sprawa była jasna, ale nie zawsze jesteśmy w stanie ustalić stan prawny oferowanych pojedynczych fotografii czy małych kolekcji.

Inny przykład – Archiwum Państwowe m.st. Warszawy przejęło dokumentację fotograficzną spektakli wystawianych w Operetce Warszawskiej. Zdjęcia na zamówienie Operetki wykonywali Edward Hartwig i Franciszek Myszkowski, przekazując teatrowi pozytywy zachowując prawa autorskie. APW nie może więc uważać się za właściciela majątkowych praw autorskich. Są nimi spadkobiercy Franciszka Myszkowskiego i ADM, które nabyło te prawa od spadkobierców Edwarga Hartwiga.

Podobnie ma się sprawa z fotografiami uzyskanymi przez różne instytucje na zasadzie umowy licencyjnej tzn. pozyskania zdjęć do konkretnych celów, najczęściej wydawniczych. Fotografia kupiona w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej do jednorazowej publikacji przez redakcję Gazety Wyborczej jest nadal własnością ADM i Gazeta Wyborcza nie może jej dalej rozpowszechniać i włączać do własnego zasobu; po wykorzystaniu powinna je zniszczyć. Ma to istotne znaczenie przy przejmowaniu do archiwów państwowych archiwów redakcyjnych czasopism i dzienników, gdyż należy w tym wypadku zwracać uwagę na pochodzenie zdjęć, chyba, że zdecydujemy się oczekiwać na wygaśnięcie autorskich praw majątkowych. Wskazana jest więc duża ostrożność, oczywiście chodzi tu o materiały wykonane po 1935 r.

Należy się zastanowić również nad polityką cenową w stosunku do materiałów, które nie podlegają już ochronie prawnej – wobec kosztów ich utrzymania wydaje się celowe pobieranie opłat w zamian na zgodę na ich wykorzystanie, chociaż musi być ona niższa od opłaty za zdjęcia z ochroną prawną.

Jeśli chodzi o zakupy materiałów, Komisja Zakupów stara się dokładnie poznać stan prawny oferowanych materiałów; zdarzało się jej już odrzucać zdjęcia objęte ochroną prawną, ku zdumieniu oferentów, którzy nie bardzo wiedzieli, co to jest użytek osobisty.

¹¹ Informacje umieszczone w Internecie.

Pewnych niedociągnięć z przeszłości nie da się już skorygować, ale w przyszłości należy zwracać uwagę na stan prawny materiałów, zwłaszcza przejmowanych z innych instytucji.